

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Іванна ПАПА

ПРОБЛЕМИ КНЯЖОЇ ДОБИ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “ROSSICA ANTIQUA”

“Rossica Antiqua” (далі – RA) виходить, починаючи від 2010 р., двічі на рік за редакцією д.і.н., проф., завідувача кафедри музеології Олександра Майорова як новий науковий журнал історичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету. До редакційної комісії входить групою відомих дослідників: Юрій Алексєєв (Санкт-Петербург, Росія), Леонтій Войтович (Львів, Україна), Андрій Дворніченко (Санкт-Петербург, Росія), Даріуш Домбровський (Торунь, Польща), Олена Конявська (Москва, Росія), член-кореспондент НАН України Олександр Моця (Київ, Україна), член-кореспондент РАН Євген Носов (Санкт-Петербург, Росія), Геліан Прохоров (Санкт-Петербург, Росія), член-кореспондент РАН Борис Флоря (Москва, Росія), академік РАН Валентин Янін (Москва, Росія). Видання включене до індексів цитування РИНЦ, Google Scholar. Журнал присвячений широкому колу проблем середньовічного минулого східних слов'ян та їх сусідів – вивченню процесів розвитку давньоруської держави, внутрішніх суспільно-політичних відносин, формуванню земель і князівств, їх зовнішніх політичних, економічних, культурних зв'язків. Хронологічно його тематика охоплює період від VI до початку XVI ст. (часу утворення централізованої Московської держави).

Що відрізняє це періодичне видання від інших такого типу? Найперше спроба реалізації кількох амбітних завдань. Засновники прагнуть поєднати на його сторінках найновіші наукові підходи до вивчення згаданих проблем, зробити дослідження міждисциплінарними, об'єднавши вчених різних гуманітарних спеціальностей – істориків, археологів, етнологів, лінгвістів, літературознавців, мистецтвознавців. Пріоритетними напрямками визначено залучення до наукового обігу нових джерел та запрошення до співпраці закордонних авторів. Редколегія дає можливість оприлюднити результати своєї роботи не лише добре знаним, а й молодим науковцям, що дозволяє останнім отримати коментарі відомих фахівців, підтвердження чи спростування власних припущень – окреслення перспективних напрямів подальших пошуків.

Першу спробу створити таке видання здійснено 2006 р., коли світ побачив збірник статей під тією ж назвою за редакцією А. Ю. Дворніченка та О. В. Майорова¹ з тематичними блоками: етногенез слов'ян і Русі, література

¹ Rossica Antiqua. 2006: исследования и материалы / Отв. ред. А. Ю. Дворниченко; А. В. Майоров. – Санкт-Петербург, 2006. – 413 с.

і книжність, політичні інститути, генеалогія, Русь і Європа, Русь і Орда, рецензії та огляди нової літератури. Він зібрав схвальні відгуки², однак не отримав продовження, хоча сама ідея та тематика набули нового розвитку починаючи від 2010 р. Автори збірника 2006 р. торкнулися вибраних проблем княжої доби: особливостей процедури спадкування, взаємозв'язку титулатури і володіння, роботи з синодиками як джерелами до князівської генеалогії, питань васальної залежності галицько-волинських князів від угорських королів, взаємовідносин руських князівств зі спадкоємцями Золотої Орди. На його сторінках вміщено статті, автори яких надалі публікувалися у РА. Для прикладу, Марта Фонт (Печ, Угорщина) розглянула принципи успадкування князівської й королівської влади у Східній та Центрально-Східній Європі в X–XI ст. на основі порівняння П'жемислідів, П'ястів, Арпадів і Рюриковичів. Олександр Філюшкін (Санкт-Петербург, Росія) проаналізував становлення і розвиток власницького титулу російських князів у XV–XVI ст. та відзначив зв'язок між елементами титулу й володіннями чи новоприєднаними землями. Даріуш Домбровський наголосив на проблемі скупості джерельних відомостей до княжої генеалогії на прикладі волинських Ізяславовичів й окреслив можливі шляхи отримання нової інформації з нібито добре відомих текстів. Євгеній Пчолов (Москва, Росія) зосередився на Стефанівському синодику (Псков, початок XVI ст.), у якому зберігся перелік представників княжого дому Рюриковичів, і виклав принципи роботи з таким видом джерел для ідентифікації складу родини. Мирослав Волощук (Івано-Франківськ, Україна) торкнувся проблеми васальних відносин галицько-волинського князя Данила Романовича і угорського короля Белли IV в 30-х роках XIII ст. Булат Рахімзянов (Казань, Росія) на прикладі Касимовського ханства показав взаємини руських князівств і політичних утворень, які виникли після розпаду Золотої Орди.

Отож, відродження у 2010 р. РА уже як періодичного видання стало подією у східноєвропейській медієвістиці. Зосередимо увагу на публікаціях, присвячених княжій добі. Хоча вони належать до широкого тематичного поля й досить різносторонні, їх об'єднують методи досліджень, інтерпретацій, критики джерел, що дозволяє по-новому поглянути на окремі відомі сторінки минулого.

У 2010 р. до проблематики княжої доби на його сторінках вдалися Сергій Пашин (Тюмень, Росія), Олександр Майоров, Хартмут Рюсс (Мюнстер, Німеччина). Їх роботи присвячені нововіднайденим джерелам до князівських біографій, аналізу нових видань з князівської генеалогії та дипломатики й джерельній верифікації стереотипів князівських образів, створених в історіографії. Зокрема С. Пашин у рецензії на книгу Д. Домбровського "Генеалогія Романовичів" відзначив, що автору вдалося виявити численні помилкові судження, усталені в літературі про Галицько-Волинське князівство, а також обґрунтувати новозапропоновані спостереження

² Чебаненко С. [Рец. на кн.:] ROSSICA ANTIQUA: Исследования и материалы. 2006 / Отв. ред. А. Ю. Дворниченко,

А. В. Майоров // Петербургские славянские и балканские исследования. – 2008. – № 1(03). – С. 130–133.

та привернути увагу до генеалогічного фактора в політичній історії цих земель³. О. Майоров у рецензії на фундаментальну працю Олега Купчинського "Акти та документи Галицько-Волинського князівства..." зосередився на значному вкладі дослідника в аналіз за особливою методикою як автентичних актів, так і фальсифікатів⁴ та слушності тверджень про істотне місце документальних джерел у літописах й новизні дослідження згадок про втрачені документи, що робить цю публікацію одним з найпомітніших явищ новітнього актового джерелознавства.

У статті про невідомий факт біографії князя Данила Романовича О. Майоров опублікував та прокоментував текст мандату імператора Фрідріха II від 15 січня 1240 р. про виплату послам "короля Русі" 500 марок сріблом як винагороди за підтримку імператора у боротьбі з австрійським герцогом Фрідріхом Бабенбергом⁵. Тоді ж імператор нібито навіть мав надати новопридбаному союзникові королівський титул, підкреслюючи вищий його статус порівняно з бунтівливим герцогом, який тривалий час наполегливо домагався відповідної титулатури.

Х. Рюсс проаналізував джерельні відомості про життя київської княгині Євпраксії, доньки князя Всеволода Ярославовича і дружини імператора Священної Римської імперії Генріха IV, відомої у Західній Європі під ім'ям Адельгейда⁶. Вона виступила проти чоловіка на церковних соборах у Констанці та П'яченці, що спричинило негативне трактування її постаті в джерелах XI ст. Історик розглянув підстави складення такого уявлення про імператрицю та встановив, що частина з відповідних аргументів є винятково гіпотетичними, слушно відзначивши потребу всестороннього дослідження джерел, їх походження, симпатій-антипатій авторів, що дасть змогу наблизитися до об'єктивної версії подій чи портрета особи.

У 2011 р. на сторінках RA до тематики княжої доби звернулися Мартін Дімнік (Торонто, Канада), Леонтій Войтович, Олександр Майоров, Мирослав Волощук. Вони зосередили увагу на своєрідності князівського правління у Новгороді, питаннях авторства "Слова о полку Ігоревім", особливостях зовнішньої політики князя Данила Романовича та русько-угорських відносин в X–XIII ст.

М. Дімнік у розвідці "Новгородські князі (970–1136)" розглянув ранню історію взаємовідносин Новгороду і його князів⁷. Він наголосив на запрошенні Рюрика на правителя, що разом з нащадками мав управляти Новгородом як спадковою вотчиною. Автор вбачає функціонування саме такого типу влади у Новгороді від середини X ст. до першої половини XII ст. – аж

³ Пашин С. [Рец. на кн.:] Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt hali-sko-wołyńskich. Poznań; Wrocław, 2002. 348 s. // RA. – Санкт-Петербург, 2010. – № 1. – С. 170–173.

⁴ Майоров А. В. [Рец. на кн.:] Купчинский О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти.

Львів, 2004. 1283 с. // RA. – 2010. – № 1. – С. 173–176.

⁵ Его ж. Неизвестный факт биографии Даниила Галицкого // RA. – 2010. – № 2. – С. 140–148.

⁶ Рюсс Х. Евпраксия-Адельгейда: биографический этюд // RA. – 2010. – № 2. – С. 54–112.

⁷ Димник М. Новгородские князья (970–1136) // RA. – 2011. – № 1. – С. 3–41.

поки, очевидно, князі відмовилися від цієї форми правління, а новгородці припинили пошуки власної династії.

Л. Войтович вдався до знаного дискусійного питання про авторство “Слова о полку Ігоревім”, що зумовила праця гарвардського історика Едварда Кінана, який сприйняв “Слово” пізнішим текстом XVIII ст. нібито з-під пера чеського славіста Йозефа Добровського⁸. На користь автентичності пам’ятки Л. Войтович навів сюжети про “мечі харалужні”, Пліснесько, “дунайські епізоди”. Він визнав неможливість остаточно встановити ім’я автора, хоча припустив, що ним міг бути князь Володимир Святославович або скальд, наблизений до сіверського князя Ігоря Святославовича. У статті “Лев Данилович і загадка “австрійського вузла” зосереджено увагу на аналізі ситуації у Центрально-Східній Європі на завершальному етапі війни за спадщину австрійських Бабенбергів за участю Чехії, Угорщини, Польщі й Галицько-Волинської держави⁹. Л. Войтович показав роль у цій боротьбі князя Лева Даниловича та заплутаний політичний контекст і родинні зв’язки, а також залучив свідчення латиномовних джерел, які дають альтернативний погляд на роль князя у другій половині XIII ст. Водночас слушно привернуто увагу до значення родинних контактів у політичних відносинах – як внутрішніх, так і зовнішніх, бо нерідко саме вони спричиняли події чи визначали їх хід, що часто недооцінюється.

О. Майоров у дослідженні “Апостольський престол і Нікейська імперія у зовнішній політиці Данила Галицького” розглянув історію першої церковної унії з Римом та коронацію князя Данила Романовича¹⁰. Він трактував римське зближення виявом не послаблення контактів з Візантією, а, навпаки, – підтримання її зовнішньополітичного курсу, зокрема зусиль Нікейської імперії, спрямованих на відновлення контролю над Константинополем після 1204 р. А в статті “Прусське питання у зовнішній політиці Данила Галицького” О. Майоров зупинився на участі князя Данила Романовича після коронації у пруському хрестовому поході 1254–1255 рр., дійшовши висновку, що не тільки татарська загроза, а й власні політичні інтереси штовхнули князя на зближення із Заходом¹¹. Петербурзький історик вказав, що походів передував договір з Тевтонським орденом про поділ ятвязьких земель, реалізований за відсутності підтримки ятвягам від їхніх сусідів.

М. Волощук у рецензії на книгу М. Фонт “Королі династії Арпадів і князі Рюриковичі” відзначив її як одну з нечисленних публікацій на тему русько-угорських відносин IX–XIII ст., засновану на аналізі не лише руських, а й угорських джерел¹². Рецензент схвалив побудову праці за проблемним

⁸ *Войтович Л. В.* К дискуссии о подлинности “Слова о полку Игореве” и его автора // *РА.* – 2011. – № 1. – С. 42–59.

⁹ *Его же.* Лев Данилович и загадки “австрийского узла” (1272–1278) // *РА.* – 2011. – № 2. – С. 120–139.

¹⁰ *Майоров А. В.* Апостольский престол и Nikeйская империя во внешней политике Даниила Галицкого // *РА.* – 2011. –

№ 1. – С. 60–99.

¹¹ *Его же.* Прусский вопрос во внешней политике Даниила Галицкого // *РА.* – 2011. – № 2. – С. 102–119.

¹² *Волощук М. М.* [Рец. на кн.:] *Marta Font. Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek.* Szeged, 2005. 330 l. // *РА.* – 2011. – № 2. – С. 140–143.

принципом та увагу до аналізу династичних зв'язків між Арпадами й Рюриковичами, які визначали контакти через шлюби, спільні походи, союзи, а також наголошення присутності руського населення на території Угорщини. На його думку, дослідження важливе не тільки підсумковими висновками, а насамперед окресленими перспективами і напрямками подальших студій над русько-угорськими взаємовідносинами.

У 2012 р. на сторінках журналу побачили світ присвячені тематиці княжої доби публікації Валерія Перхавка (Москва, Росія), Іллі Паршина (Львів, Україна), Даріуша Домбровського (Торунь, Польща), Адріана Юсуповича (Варшава, Польща), Мирослава Волощука (Івано-Франківськ, Україна), Ольги Щодрої (Львів, Україна), Сергія Чебаненка (Санкт-Петербург, Росія). Зокрема, порушено проблеми русько-італійських взаємин через призму дипломатії Рюриковичів, особливості зовнішньої політики князя Данила Романовича та відносин між підданими й правителем і їх відображення у джерелах, що є "історичною політикою", а також особливості етимології літописних понять, служби вихідців з руських земель в Угорському королівстві.

В. Перхавко виклав проблему русько-італійських відносин X–XII ст. крізь призму прямих і опосередкованих джерел та свідчень¹³. Він показав становлення таких контактів не лише на території Русі, а й в Італії, Візантії, Палестині, присутності вихідців з Русі в Італії і навпаки. Визначальним чинником русько-італійських відносин до XIII ст. визнано міжконфесійний діалог, зокрема, у дипломатичних стосунках між Рюриковичами та Римським престолом. Також автор відзначив становлення серед давньоруських книжників бачення Риму як центру католицизму й водночас перетворення для Русі відомостей про Рим на "місток" до античної спадщини.

І. Паршин проаналізував латиномовні джерела XV ст. про участь князя Лева Даниловича у битві поблизу Дюрнкрута в 1278 р.¹⁴ У хроніках князь згадується як "rex Rusciae" і, відповідно до їх інформації, він мав брати участь у битві на стороні чеського короля Пшемисла Оттокара II проти Рудольфа I Габсбурга. Описана ситуація відображає маловідомі сторінки дипломатії Лева Даниловича в останній чверті XIII ст. і ще раз підтверджує його участь у тогочасній європейській політиці як рівноцінного "гравця".

Д. Домбровський зосередився на формуванні образу відносин між підданими і правителем на прикладі ставлення жителів Галицької землі та Волині до князя Данила Романовича¹⁵, привернувши увагу до певних зафіксованих у літописах стереотипів і механізму їх появи. Зокрема, йдеться про вплив на характер тексту походження літописця, його політичних симпатій. Автор слушно визнав недостатнім дослівне прочитання літописного тексту, вказавши на потребу врахування різних факторів – як політичних,

¹³ Перхавко В. Б. Русско-итальянские пересечения и соприкосновения в X–XII веках // RA. – 2012. – № 1. – С. 3–32.

¹⁴ Паршин И. А. Битва при Дюрнкруте 26 августа 1278 г.: альянс Льва Даниловича и Пшемисла II Оттокара // RA. – 2012. – № 1. – С. 95–106.

¹⁵ Домбровский Д. Отношение жителей Галичины и Волины к Даниилу Романовичу. Между политической практикой, идеологической программой и взглядами придворных историков (к изучению механизмов исторической памяти на Руси) // RA. – 2012. – № 2. – С. 24–42.

так і соціальних та культурно-правових. Цікавими є також думки про існування “історичної політики” та її особливості при дворі князя, їх подальший вплив на літературний образ правителя на сторінках літопису.

А. Юсупович вдався до етимології інформації Галицького-Волинського літопису про галицьких “вигонців” та проаналізував різні варіанти її тлумачення¹⁶. Він відкинув версію про ототожнення терміна “вигонці” з поняттям “вигнанці”. На його думку, термін “вигонці” ближчий до поняття “вихідці”, мешканці. Варшавський історик розглянув спільні риси з тлумаченням терміна як “вихідці з територій, прилеглих до гирла річки”, а також припустив можливість ототожнення поняття “вигонці” з розмовним “бродники”. Запропоновані припущення проілюстровано аналізом літописних відомостей про учасників битви на р. Калці та ще раз вказано на редагування первісного тексту цієї розповіді. Стаття також показала важливість деталей в історії, втім і лінгвістичних, та потребу уважної роботи з ними.

М. Волощук розглянув приплив руського населення до Угорського королівства упродовж XIII–XIV ст.¹⁷ При цьому він відзначив присутність вихідців з Русі на службі у представників династії Арпадів та Анжу, зокрема на прикладі загону йобагонів, привернувши увагу до особливостей їх майнового, правового та сімейного статусу. Слушними є міркування про необхідність подальшого глибокого дослідження “Русі за межами Русі”, що, зокрема, дасть змогу по-новому поглянути на окремі відомі історичні факти.

О. Щодра у рецензії на том праць Л. Войтовича “Галицько-Волинські етюди” з опублікованими в різних часописах і збірниках статтями останніх десяти років (2000–2010) ствердила, що вони охоплюють практично всі основні аспекти політичної історії галицьких і волинських земель від VIII до кінця XIV ст. Їх відзначає добре знання історіографії, різноманітних джерел, врахування ролі генеалогічних зв’язків у політичних перипетіях, що нерідко провадить до інакшого сприйняття поодиноких ніби загальновідомих фактів історії¹⁸.

У рецензії С. Чебаненка на книгу О. Майорова відзначено прагнення розкрити взаємовідносини Русі з Візантією, Західною Європою та Римом у XII–XIII ст., зокрема, через особливу увагу до Галицько-Волинського князівства й діяльності князів Романа Мстиславовича, Данила Романовича та княгині Єфросинії Анни¹⁹. Рецензент вказав на ґрунтовність праці, заснованої на широкій джерельній та історіографічній базі. Прикметною особливістю індивідуального методу подано увагу до малознаних джерел, наприклад

¹⁶ Юсупович А. Галицкие “выгнанцы” или “выгонцы”? // РА. – 2012. – № 2. – С. 114–133.

¹⁷ Волощук М. М. Русские йобагоны на службе венгерских Арпадов и Анжу в XIII–XIV вв. // РА. – 2012. – № 2. – С. 134–166.

¹⁸ Щодра О. М. [Рец. на кн.:] Леонтий Войтович. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква: Видавець Олександр

Пшонківський, 2011. 477 с. // РА. – 2012. – № 1. – С. 152–160.

¹⁹ Чебаненко С. Б. [Рец. на кн.:] Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. СПб.: “Дмитрий Буланин”, 2011. 800 с. (Studiorum slavica orbis. Вып. 1) // РА. – 2012. – № 1. – С. 161–168.

тексту Ніколо да Кальві про коронацію князя Данила Романовича. Також слушно вказано на вдумливе ставлення до деталей, нових джерел, які дозволяють розставити відповідні акценти в обширному матеріалі.

Підсумовуючи, варто відзначити, що позитивними сторонами журналу "Rossica Antiqua" є публікація студій як знаних, так і молодих істориків не лише з Росії, а й України, Польщі, Угорщини, Німеччини, Канади, а також звернення до міждисциплінарних підходів при вивченні історії княжої доби та особлива увага до маловідомих тем. Це дає змогу свіжо й інколи несподівано подивитися на нібито добре знані події. Огляд найновіших публікацій показує актуальний рівень осмислення відповідного кола проблем у різних країнах, а також перспективні напрями і методологію наукового пошуку, що особливо важливе для молодих науковців. Розміщення публікацій на інтернет-сторінці видання робить їх доступними для усіх бажаючих та розширює коло читачів²⁰. Цікавим заходом видавців є створення сторінки видання в "живому журналі" (livejournal). Це не тільки виконує популяризаторську функцію, а й водночас забезпечує можливість обговорення заторкнутих проблем на форумі, що є важливим у сучасному інформаційному суспільстві²¹.

Видається доцільним вміщення на його сторінках оглядів сучасних здобутків західноєвропейських і американських дослідників з відповідної проблематики, а також створення підрозділу "дискусійних питань" для докладнішого розгляду невіршених проблем, історичних стереотипів, шляхів їх з'ясування, розвінчування міфів.

Формат і зміст видання є як вдалою формою нового погляду на середньовічне минуле Київської держави та її сусідів, так і спробою простеження їх подальшої історичної еволюції. Заходи редколегії відповідають вимогам сьогодення, а міжнародний колектив авторів забезпечує різносторонній погляд на спільні сторінки минулого, що, безперечно, матиме позитивні результати в майбутньому.

Львівський національний університет імені Івана Франка

²⁰ http://history.spbu.ru/index.php?chpu=Rossica_antiqua

²¹ <http://rossica-antiqua.livejournal.com/profile?admins=owner&socconns=friends>